

Слесаренко О.А.

Научная и общественная деятельность Михаила Петровича Драгоманова в эмиграции (1876 – 1895 гг.).

Рассмотрено научную и общественную деятельность Михаила Петровича Драгоманова за пределами Украины в 1876-1895 гг. Обращено внимание на социалистические взгляды М.П. Драгоманова, показано их влияние на публицистические наработки ученого. Обозначено влияние общественно-политической жизни Российской империи, интеллектуальных достижений Западной Европы, общения с общественными деятелями на видение мыслителем развития украинского общества демократическим либеральным путем.

Ключевые слова: М. П. Драгоманов, эмиграция, научная деятельность, социализм.

Slesarenko O.O.

The scientific and public activity of Mykhajlo Petrovich Dragomanov in emigration (1876 – 1895).

Being the son of the time – the second half of XIX century – M.P. Dragomanov was the contemporary of process of forming of separate branches of humanitarian knowledge, it was not still clear distinguishing among them. The thinker was a historian by speciality, but preferred to create, or, actually to correct, socio-historical process, and consequently entered in history first of all turn as a political theorist.

An imperial government “inspired” emigration of oppositionists in an order to be able to victim them in antistate activity, translating on the political opponents responsibility for growth of dissatisfaction by Russian autocracy in the middle of Russia. Due to this governmental policy M.P. Dragomanov got under punishment of middle degree of weight, that a scientist tested administrative, but not criminal pursuit. It resulted in departure of Mykhajlo Petrovich abroad. Exactly on the period of M.P. Dragomanov’s emigration the bloom of his creation dropped in. That time he created and promulgated the basic theoretical, popular scientific and publicist works, the political programs for Russia and Ukraine.

Being abroad, M. Dragomanov attentively watched after the peripeteias of social and political life of the Russian empire. A thinker spared the special attention development of antigovernment motions and public idea.

M.P. Dragomanov, making sure in futility of expectation of any concessions from Russian caratu, all more sympacized to activity of Russian left radikals. M. Dragomanov was sure of inevitability of violent overthrow of Russian autocracy. It is possible to draw conclusion that the politician realized that pacifism needed very great while for achievement the high purpose, unlike violence, which considerably shortening the process of cardinal changes in society.

A prominent thinker, researcher, politician M. Dragomanov, lived in the days of rule of four Russian monarchs: Mykola I, Oleksandr II, Oleksandr III and Mykola II, here rule two from them Oleksandr II and Oleksandr III lived fully, that could look after the dynamics of Russian state liberalism and conservatism in a complete measure, that allowed Mykhajlo Petrovich to do independent conclusions in relation to development of the Russian political mode in the second half of XIX century and prognoses of subsequent fate of czarism, but to development of the public relations system in the Russian Empire. Thus Mykhajlo Petrovich actually was the conscious contemporary of one Austro-Ugorscogo emperor of Franc Josyp, which governed from 1848 to 1916. It created terms for the analysis of dialectics of Austrian constitutionalism and proper system of public relations, and comparison of these monarchies and activity of opposition in both countries showed perspective of social democracy in development of the political systems of different countries of the world.

Consequently the main task of all political figures on the field of the Ukrainian revival in that time he considered a civilizing-elucidative work. He considered constitutional-democratic reformation of Russia and its transformation on a federation a condition, which would open Ukraine a way to independence. In this connection it costs to mark that M. Dragomanov, as well as considerable part of modern Ukrainian intelligentsia, too much exaggerated a difference in possibilities for the national revival of Ukraine between autocratic Russia and its potential reconstructed on democratic principles successor.

Keywords: M. P. Dragomanov, emigration, scientific activity, socialism.

УДК 069.8:63(477)«19»

К.О. ЧЕРНОКОЛОВА

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена діяльності таких масштабних установ України як Всеукраїнський сільськогосподарський, а також Київський та Одеський крайові сільськогосподарські музеї на початку ХХ століття, основним завданням яких була агропропаганда та науково-просвітницька діяльність.

Ключові слова: Сільськогосподарський музей, Всеукраїнський сільськогосподарський музей, Київський крайовий сільськогосподарський музей, Одеський крайовий сільськогосподарський музей, агропропаганда.

Історія розвитку науки будь-якої держави є важливим двигуном економічного зростання та суспільно-політичного становлення країни. Для України найважливішими

науками є безперечно сільськогосподарські. Це насамперед обумовлено географічним положенням та ґрунтово-кліматичними умовами країни, що сприяють веденню сільського господарства. Стрімкий розвиток галузі прийшовся на кінець ХІХ – початок ХХ століть. Даний період характеризується переворотами та зміною влади, а також важливими досягненнями агрономії та досвідної справи.

У 20-х роках ХХ століття на Україні існувало 3 масштабні сільськогосподарські музеї – Всеукраїнський сільськогосподарський музей в Харкові, Одеський крайовий сільськогосподарський музей імені професора Тімірязєва, а також Київський Крайовий сільськогосподарський музей, що обслуговував 3 області – Київську, Вінницьку та Чернігівську.

Сільськогосподарський музей насамперед повинен відображати стан сільського господарства району, в якому він розташований, в минулому та сьогоденні, в залежності від місцевих природно-історичних, економічних та побутових умов, та останніх досягнень агрономічної науки даного району.

Завданнями крайових музеїв було провадження науково-дослідної роботи на відведеній території власними силами, збір та наукове опрацювання певних матеріалів інших науково-дослідних установ та організацій. За допомогою отриманих матеріалів, шляхом відповідної експозиції вони виявляли стан сільського господарства краю, відображали зв'язок природи, продуктивні сили та соціально-економічне та культурно-побутове життя населення, як певної частини країни, що будує соціалізм. Краєві музеї виявляли, брали на облік і дбали про охорону пам'яток природи, культури та революції. Науково-дослідна та політосвітня діяльність крайових музеїв повинна була бути щільно пов'язаною з черговими завданнями соціалістичного будівництва [1].

Рішення про заснування Всеукраїнського сільськогосподарського музею в Харкові було прийняте на засіданні Ради Народних комісарів УССР та Президіуму ВУЦВК від 30 листопада 1923 р. з метою доцільного та продуктивного використання експонатів Всесоюзної сільськогосподарської та кустарно-промислової виставки. Музей було відкрито 20 січня 1924 р. для обслуговування селян, робочих, землеробів, червоноармійців, учнів та інших.

Музей був установою, що вивчала досягнення та помилки сільського господарства регіону та поширювала сільськогосподарські знання. Згідно даним на 1926 рік музей поділявся на 12 відділів: *відділ рільництва*, де за допомогою наочного приладдя відображався стан сільського господарства кожного краю окремо, наприклад сорти вирощуваних рослин, врожайність й тому подібне. У *відділі садівництва та городівництва*, відповідно було відображено стан цих галузей, та заходів вживаних для їх поліпшення. У *відділі захисту сільськогосподарських рослин* було відображено шкоду шкідників, бур'янів та хвороби рослин, а також засоби боротьби з ними. Матеріали про роботу досвідних станцій було зібрано в *Досвідному відділі*; *відділ колективізації* знайомив зі станом сільськогосподарських товариств, з їх досягненнями та промахами. У *відділі електрифікації* було відображено модель електрифікованого села з гідроустановкою; у *відділі землеустрою* зібрано матеріали про стан землевпорядкування та переселення, а також придатність окремих форм землекористування; *відділ скотарства* відображав стан скотарства по галузях; *відділ шовківництва* ознайомлював зі станом галузі, її значенням та розведенням шовкунів; *відділ поліпшення землі, або меліорації* демонстрував засоби раціонального використання земель в умовах того часу; *відділ луківництва* відображав стан забезпеченості луком, врожайності та заходами поліпшення стану галузі; у *лісовому відділі* можна було ознайомитися з характером лісів, їх використання та поліпшення стану [3].

Створення Київського крайового сільськогосподарського музею було обумовлено ідеєю наочного демонстрування еволюції галузевої наукової думки та її практичного втілення. Його організацію було розпочато у червні 1924 р., а для відвідувань музею було відкрито у квітні 1925 р. Створений разом із сільськогосподарськими музеями у Харкові та Одесі, Київський музей серед них за кількістю експонатів і за рівнем агрокультурної роботи

посідав чільне місце і подавав сподівання на визнання його музеєм всеукраїнського значення [4].

З архівних документів встановлено, що на музей покладалося виконання важливих функцій щодо: 1) розповсюдження технічних й агротехнічних знань, а також всіх наукових досягнень в галузі сільського господарства серед колгоспів, МТС та радгоспів областей обслуговування; 2) організації та проведення агропропаганди шляхом утворення стаціонарних та пересувних сільськогосподарських виставок та агроавтомобілей; 3) методичного керівництва та консультації земельних органів, МТС та радгоспів в справі організації виставок, екскурсій, наочних приладь, поширення нових культур тощо.

За 1929/30 р. У Київському крайовому сільськогосподарському музеї було проведено масштабну роботу з організації та поліпшення відділів. Організовано 6 нових відділів: 1 - **відділ селекції**, де за новою експозиційною методикою було відбито перевагу селекційних сортів над місцевими; висвітлено їх стійкість до кліматичних, грибних умов та до шкідників; 2 - **відділ сої**, в якому за допомогою колекцій, живих зразків та діаграм показали її місце та значення в рослинництві, динаміку поширення посівплощі, значення сої для харчування, попередники, техніку та економіку, шкідники та хвороби; 3 - **відділ машинотракторних станцій**, який було оформлено з елементами конструктивізму, організатори намагались поєднати зміст та форму, було висвітлено перевагу та користь МТС; 4 - **відділ колективізації**, в ньому за допомогою плакатів та діаграм відобразили перевагу, організацію праці, структуру самовря-дування та розподіл наслідків господарювання у великому колективному господарстві. Матеріал подавався методом інсценування; 5 - **відділ лісових шкідників**, до якого було придбано багато колекцій шкідників лісу на всіх стадіях розвитку. Також відділ було поповнено економічними показниками щодо культури лісу, площі та розподілу по окремим породам; 6 - **відділ штучного угноєння**, де за допомогою багатьох цінних діаграм, одержаних матеріалів «Всесвітнього конгресу ґрунтознавства» висвітлено наслідки впливу всіх видів штучного угноєння, його перевагу перед органічним та вплив на попередники й будову ґрунту.

Стосовно роботи щодо поновлення вже існуючих відділів у документі зазначено наступне: під **відділ ґрунтознавства** відведено більшу площу, відділ поповнено монолітами всіх ґрунтів регіонів України, відбито продукційні сили країни, а головне Полісся й Лісостепу. У **відділі рільництва** було поповнено колекцію насіння польових рослин та ґатунків, висвітлено економіку, посівну площу та догляд за культурою картоплі; встатковано нові технічні культури (кенаф, джут). Розроблено аспекти сівозмін та відображено низкою діаграм. Систематизовано та поповнено діаграмами **відділ городівництва**, збагачено колекціями та живими зразками овочів. Засновано підвідділи «городнє насінництво», «Часткове городництво» та «Спеціальні культури». **Відділ плодівництва** систематизовано за виробничим принципом, засновано підвідділ «Технічна переробка», в якому за допомогою живих експонатів, схем та моделей відображено всі процеси значення та перевагу технічної переробки. У **відділі ентомології та фітопатології** шкідників розташовано по галузям та сезонам року. Отрути, зняряддя корисні птахи та комахи виділено окремо. Також придбано досить цінний матеріал по хворобам картоплі. **Відділ бджільництва** систематизовано, як окремі теми виділено економіку, анатомію та фізіологію, шкідники та хвороби бджіл; поповнено економічними показниками, машинами, приладдям, що відбивали сучасний стан бджільництва того часу. **Відділ рибиства** оновлено плакатами, що відображали стан галузі, догляд за рибою, хвороби та породи. За допомогою рибного роз-плідника «Конча Заспа» було придбано цінну колекцію живих зразків риби, які було законсервовано у формаліні. Систематизовано матеріал **відділу скотарства**, оновлено діаграми та експонати щодо економіки, догляду та розповсюдженню великої та дрібної худоби. Було розпочато роботу по встаткуванню підвідділів «Кролівництво» та «Сило-сування». **Відділом шовківництва** висвітлено та досконало розроблено «Анатомію та фізіологію шовкопряда», хвороби та шкідники.

Вся робота цієї культурно-освітньої установи мала за мету здійснювати практичний вплив на процеси виробництва через висвітлення заходів, які стимулювали б поліпшення

якості сільськогосподарської продукції [2].

Одеський крайовий сільськогосподарський музей ім. професора Тімірязєва було засновано у 1920 році за адресою провулок Червонофлотський, 7. З початку існування він поділявся на 16 відділів: відділ сільськогосподарських машин та знаряддя; меліо-рацій та лісівництва; ґрунтів; бджільництва; насіння; кормових рослин; досвідних установ степової полоси України; тваринництва та годування; молочного господарства; бджільництва та шовківництва; садівництва та городництва; винограду та виноробства; хвороб та шкідників сільського господарства; технології продуктів сільського господарства; сільськогосподарської економіки та статистики. Також у музеї були ботанічний та мобільний агрокабінети, бібліотека з читальним залом, та обладнувався відділ метеорології. Музей відвідувало близько 20 000 осіб на рік, а також він займався обладнанням пересувних сільськогосподарських музеїв, музеїв на периферії, агрокабінетів та іншого.

Одним з основних завдань сільськогосподарських музеїв на той час була агропропаганда, тобто пропаганда [агрономічних](#), [зоотехнічних](#), [ветеринарних](#) та інженерно-технічних знань в сільському господарстві. Поширення серед колгоспників і працівників радгоспів та МТС сільськогосподарських знань, впровадження в [сільсько-господарське виробництво](#) досягнень [аграрної науки](#) і передового досвіду з метою підвищення культури [землеробства](#), збільшення [виробництва сільськогосподарської продукції](#) і зниження її собівартості.

Співробітники музеїв проводили курси, бесіди та лекції в колгоспах та радгоспах регіонів, які обслуговували; демонстрували кінофільми на актуальні теми. Організовували пересувні сільськогосподарські виставки, видавали листівки та літературу.

Наприкінці 1929 року в зв'язку з поставленими завданнями, щодо розвитку та соціалістичної перебудови виникала потреба підсилення агропропагандистської роботи. Авжеж як один із засобів Народний Комісаріат Земельних Справ (НКЗС) вважав за потрібне ширше використання для потреб агропропаганди існуючі крайові сільськогосподарські музеї. На той час, стан Одеського крайового сільськогосподарського музею наприклад, за обмеженістю коштів не мав змоги досить повно відобразити стан сільського господарства регіону, хоча та той час, Одеський музей влаштовував пересувний музей автомобіль який в разі асигнування мав обслуговувати населення округи. Асигнувань НКЗС було не достатньо для утримання автомузею, тому керівництво висувало прохання відпустити кошти на ці заходи, беручи до уваги їх важливе значення в справі поширення сільськогосподарських знань і колективізації, а також можливість обслуговування великої кількості селян.

А от Київський крайовий сільськогосподарський музей до святкування 10-річчя Жовтневої революції провів такі заходи, як організація агровагона, який відвідав всі регіони території обслуговування музею та з'їзд кореспондентів з усіх округ. Здійснив видання музейного каталогу, бюлетеня досягнень сільського господарства та промисловості за роки радянської влади, а також листівок з видами окремих відділів музею, провів екскурсії для сільських агрогуртків. Музей приймав участь у святах Урожаю на дослідних станціях, складанні сценарію до фільму на сільськогосподарську тему та влаштуванні лекційної аудиторії у приміщенні музею. Більшість заходів було скеровано на досягнення тіснішого зв'язку із селом. Безперечно, музей посідав чільне місце в агрокультурній роботі краю, зважаючи на кількість наукового матеріалу та експонатів.

У пояснювальній записці до штатів сільськогосподарських музеїв на 1930/31 зазначено, що реконструкція сільського господарства, розвиток колективізації та реорганізація адміністративної системи вимагає від сільськогосподарських музеїв та фахівців закладів агропропаганди перебудови своєї роботи відповідно нових умов. А саме вихід за межі музеїв і розгорнення масової агропропаганди серед колективізованого, одноосібного селянства та робітництва. На той час роль співробітника агронома становила його як керівника певної галузі. Добір кваліфікованих музейних кадрів вимагав поліпшення умов роботи кожного співробітника та підвищення зарплатні до рівня зарплатні агронома з вищою освітою. Таким чином підвищення зарплатні агрономам було спричинене збільшенням його обов'язків та рівня кваліфікації як організатора відображення стану

сільського господарства. Завідувачі відділів Харківського та Одеського крайових сільськогосподарських музеїв – агрономи-колективісти, вважались водночас заступниками директорів. Перебудова роботи сільськогосподарських музеїв та організація відділів музеїв, організація автопересувань, організація на місцях агрокабінетів, виставок, тощо, викликала необхідність комплектування музеїв належними кадрами кваліфікованих фахівців а також переходу на двохзмінну роботу. Виникла потреба збільшення штатів. По всіх сільськогосподарських музеях бракувало відділів колективізації, отже їх організацію було заплановано на 30/31.

Як висновок можемо зазначити, що окрім демонстрації колекцій, сільськогосподарський музей може сприяти розповсюдженню агрономічних знань. Агрономам необхідно вивчити місцеві природні умови – клімат, ґрунти, рослинність, та авжеж економічні аспекти регіону як то збут, ринкові вимоги, вартість праці. Отже якщо буде відображено вищеназвані аспекти, музей стане необхідною допомогою агрономічному персоналу у знайомстві з країною. Сільськогосподарський музей має бути динамічним та чуттєво реагувати на всі події даного часу та відображати їх у своїх колекціях. Якщо техніка та дані музею будуть застарілими, він стане безплідною установою та втрапить свою практичну вартість. Якщо у краєзнавчому музеї мають зберігатися лише колекції зроблені з матеріалів даного регіону, то у сільськогосподарському музеї, чи то у сільськогосподарському відділі краєзнавчого музею слід відтворити повну картину розвитку сільського господарства в усіх аспектах.

1. Техпроп Наркомзема Союза. Докладная записка товарищу Фролову. – ЦДАВО України. – Ф. 27. Народний комісаріат земельних справ Української РСР. Сектор агротехнічної пропаганди. – Оп. 15. – Спр. 837. Матеріали про стан сільськогосподарських музеїв України. – Арк. 10.
2. Звіт про роботу Київського Сільськогосподарського Музею за 1929/1930 рік. – ЦДАВО України. - Ф. 27. Народний комісаріат земельних справ Української РСР. Сектор пропаганди та преси. - Оп. 11. - Спр. 1545. Матеріали про діяльність сільськогосподарських музеїв України. - Арк. 40-44.
3. Положение о Всеукраинском сельскохозяйственном музее в столице Харькове при ВУЦИКе, в общем заведывании Наркомзема УССР. – ЦДАВО України. – Ф. 2. Народний комісаріат освіти Української РСР. Управління справами. – Оп. 3. – Спр. 139а. Проекты постановлений и переписка с Всеукраинским центральным исполнительным комитетом и советом народных комиссаров. – Арк. 521.
4. *Сташевський Є.Д.* Київський Краєвий Сільсько-Господарський Музей та Постійна Промислово-Показна Виставка імені Голови ВУЦВК-у Тов. Г. І. Петровського / Є. Д. Сташевський // Шляхи сільського господарства Київського краю. – 1927. – № 1-2 травень-червень – С. 72-82.
5. *Степанов В.М.* Яке місце посідає Київський Краєвий Сільсько-господарський Музей в агрокультурній роботі краю / В. М. Степанов // Шляхи сільського господарства Київського краю. – 1927. – № 3-4 вересень-жовтень – С. 98-102.

References

1. Tekhprop Narkomzema Soiuzu. Dokladnaya zapiska tovarishhu Frolovu. – TsDAVO Ukrainy. – F. 27. Narodnyi komisariat zemelnykh sprav Ukrainiskoi RSR. Sektor ahrotehnicnoi propahandy. – Op. 15. – Spr. 837. Materialy pro stan silskohospodarskykh muzeiv Ukrainy. – Ark. 10.
2. Zvit pro robotu Kyivskoho Silskohospodarskoho Muzeiu za 1929/1930 rik. – TsDAVO Ukrainy. – F. 27. Narodnyi komisariat zemelnykh sprav Ukrainiskoi RSR. Sektor propahandy ta presy. – Op. 11. – Spr. 1545. Materialy pro diialnist silskohospodarskykh muzeiv Ukrainy. – Ark. 40-44.
3. Polozhenie o Vseukrainskom selskokoziaystvennom muzee v stolytse Harkove pri VUTsIKe, v obshchem zavedyvannii Narkomzema USSR. – TsDAVO Ukrainy. – F. 2. Narodnyi komisariat osvity Ukrainiskoi RSR. Upravlinnia spravamy. – Op. 3. – Spr. 139a. Proekty postanovlenyu i perepiska s Vseukrainskim tsentralnym ispolnitelnyim komitetom i sovetom narodnykh komissarov. – Ark. 521.
4. *Stashevskiy Ye.D.* Kyivskiy Kraieviy Silsko-Hospodarskiy Muzei ta Postiina Promyslovo-Pokazna Vystavka imeni Holovy VUTsVK-u Tov. H. I. Petrovskoho / Ye. D. Stashevskiy // Shliakhy silskoho hospodarstva Kyivskoho kraiu. – 1927. – № 1-2 traven-cherven. – S. 72-82.
5. *Stepanov V.M.* Yake mistse posidaie Kyivskiy Kraieviy Silsko-hospodarskiy Muzey v ahrokulturnii roboti kraiu / V. M. Stepanov // Shliakhy silskoho hospodarstva Kyivskoho kraiu. – 1927. – № 3-4 veresen-zhovten. – S. 98-102.

Черноколова К.О.

Деятельность сельскохозяйственных музеев Украины в начале XX столетия.

Статья посвящена деятельности таких масштабных учреждений Украины как Всеукраинский сельскохозяйственный, а также Киевский и Одесский краевые сельскохозяйственные музеи в начале XX столетия, основной задачей которых была агропропаганда и научно-просветительская деятельность.

Ключевые слова: *Сельскохозяйственный музей, Всеукраинский сельскохозяйственный музей, Киевский краевой сельскохозяйственный музей, Одесский краевой сельскохозяйственный музей, агропропаганда.*

Chernokolova K.O.

Activity of agricultural of museums of Ukraine in beginning of XX of century.

The article is sanctified to activity of such scale establishments of Ukraine as Allukrainian agricultural, and also Kyiv and Odesa regional agricultural museums at the beginning XX centuries the basic task of which was agrarian propaganda and scientifically-elucidative activity.

Keywords: *agricultural museum, Allukrainian agricultural museum, Kyiv regional agricultural museum, Odesa regional agricultural museum, agrarian propaganda.*

УДК [061.3:631.527] 631.526.3+631.531:061.64:664.1"19"

Х.М. Піпан

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ З'ЇЗДИ СЕЛЕКЦІОНЕРІВ СОРТО-НАСІННЕВОГО УПРАВЛІННЯ ЦУКРОТРЕСТУ

Розкрито роль з'їздів селекціонерів, організованих Сорто-насіньним управлінням Цукротресту в 20-х роках ХХ ст., у розвитку селекції та насінництва сільськогосподарських культур.

Методом історичного аналізу архівних документів й опублікованих матеріалів з'їздів встановлено періодичність таких зібрань, мету їх проведення, визначено тематику наукових доповідей.

Здійснений контент-аналіз програм з'їздів дозволив виокремити основні напрями діяльності Управління (селекція, насінництво, сортовипробування, захист рослин, сільсько-господарська метеорологія, ґрунтознавство і агрохімія, агрономія тощо), а також з'ясувати сортимент досліджуваних на станціях СНУ сільськогосподарських культур – найбільша увага зосереджувалася у роботі з цукровим буряком, озимою та ярою пшеницею і вівсом